

لزوم قابل پیش‌بینی بودن ضرر ناشی از نقض قرارداد در کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا (مصوب ۱۹۸۰) و حقوق ایران

دکتر محمد عیسی تفرشی* دکتر فخرالدین اصغری آقمشهدی**

نقض قرارداد / ضرر / ضرر قابل پیش‌بینی / بیع بین‌المللی کالا

چکیده

ضرری که در نتیجه نقض قرارداد به شخص وارد می‌شود ممکن است قابل پیش‌بینی و یا غیرقابل پیش‌بینی باشد. مقاله حاضر پس از بررسی این امر که تنها ضرر قابل پیش‌بینی قابل مطالبه است عوامل اساسی در تعیین قابل پیش‌بینی بودن ضرر، شخص پیش‌بینی‌کننده و زمان قابلیت پیش‌بینی را در کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا مصوب ۱۹۸۰ و حقوق ایران مورد بررسی قرار می‌دهد.

* عضو هیأت علمی گروه حقوق دانشگاه تربیت مدرس

** عضو هیأت علمی گروه حقوق دانشگاه مازندران

مقدمه

ضررهایی که در اثر نقض قرارداد و تسلیم کالای غیر مطابق به شخص وارد می‌شود در یک تقسیم بندی به دو گروه تقسیم می‌گردد:

- ۱- ضررهای طبیعی و عادی که برای نقض کننده قرارداد قابل پیش‌بینی است. مثل عدم تعادل ارزش اقتصادی و خسارت عدم النفع ناشی از تسلیم کالای غیر مطابق.
  - ۲- ضررهای استثنائی و نامتعارف که برای نقض کننده قرارداد عادتاً قابل پیش‌بینی نیست. مثل اینکه، تحویل کالای غیر مطابق موجب تعطیل کارخانه‌ای بزرگ شود.
- از بین دو نوع ضرر مذکور در فوق، تنها ضرر گروه نخست یعنی، خسارت قابل پیش‌بینی قابل جبران است و نمی‌توان خسارت غیرقابل پیش‌بینی را قابل مطالبه دانست. زیرا، طرفین قرارداد تنها بر ضرری که انتظار وقوع آن را دارند عقد می‌بندند و ضرر غیرقابل پیش‌بینی داخل در قلمرو قرارداد آنها نیست.^۱ به عبارت دیگر، قرارداد جهان پیش‌بینی و انتخاب است. هرچه بر سر مدیون می‌آید، باید به گونه‌ای با خواست او مربوط باشد. پس، نباید متعهد را به خسارتی محکوم کرد که از دایره ادراک و پیش‌بینی انسانی متعارف بیرون است، مگر اینکه معلوم شود از آن نتیجه نامعهود آگاه بوده است.^۲ مقاله حاضر این مسئله را ابتدا در کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا و سپس در حقوق ایران مورد بررسی قرار می‌دهد و با روش توصیفی و تحلیلی به سؤال‌های زیر پاسخ می‌دهد:
- ۱- عوامل اساسی در تعیین قابل پیش‌بینی بودن ضرر چیست؟ ۲- ضرر باید از سوی چه کسی قابل پیش‌بینی باشد؟ ۳- ضرر باید در چه زمانی قابل پیش‌بینی باشد؟ و ۴- قابل پیش‌بینی بودن نوع ضرر کافی است یا علاوه بر آن میزان ضرر نیز باید قابل پیش‌بینی باشد؟
- از آنجا که ایران تا به حال به کنوانسیون مورد بحث ملحق نشده است و لازمه الحاق شناخت دقیق کنوانسیون مزبور است، اهمیت این بحث کاملاً روشن است.

۱. عبدالرزاق احمد السنهوری، الوسیط فی شرح القانون المدنی الجدید، ج ۱، ص ۶۸۵.

۲. ناصر کاتوزیان (۱۳۶۹)، حقوق مدنی (قواعد عمومی قراردادها)، ج ۵، ص ۲۵۱.

۱. خسارت قابل پیش‌بینی در کنوانسیون

به موجب ماده ۷۴ کنوانسیون، ضرر قابل جبران به ضرر قابل پیش‌بینی محدود شده است. چه آنکه مقرر می‌دارد: «... چنین خساراتی نمی‌تواند از مقدار زیانی که نقض‌کننده در زمان انعقاد قرارداد و در پرتو حقایق و موضوعاتی که در همان موقع از آنها مطلع بوده یا می‌بایست مطلع باشد به عنوان اثر احتمالی نقض قرارداد پیش‌بینی کرده یا می‌بایست پیش‌بینی می‌کرد، متجاوز باشد.» چنانکه مفسرین کنوانسیون نوشته‌اند این ضابطه ریشه در حقوق کامن‌لا دارد. در حقوق انگلیس این معیار اولین بار توسط دادگاه خزانه‌داری در پرونده مشهور 9 Exch. 341 (1854) Hadley V. Boxendale به عنوان یک قاعده پذیرفته شد و با آرای بعدی مثل پرونده Victoria Laundry (Windsor) Ltd. V. Newman Industries Ltd. (1949) 2 KB 528 مورد تأکید مجدد قرار گرفت. در پرونده نخست، میل لنگ آسیاب خواهان شکست. نامبرده میل لنگ را به خواننده دعوا که متصدی حمل و نقل بود داد تا او آن را به یک مهندس تحویل دهد که از روی آن، میل لنگ دیگری بسازد. در ضمن، به متصدی حمل و نقل اطلاع داد که این امر فوریت دارد و نباید تأخیری صورت پذیرد. اما به او نگفت که آسیاب همچنان تعطیل خواهد ماند. خواننده در تحویل آن تأخیر کرد و این امر موجب شد آسیاب چند روز تعطیل بماند. خواهان برای گرفتن خسارت عدم‌النتفع مدتی که آسیاب تعطیل بود، شکایت کرد. دادگاه با این استدلال که خواننده دعوی نمی‌دانست که تأخیر در تحویل کالا موجب تعطیلی آسیاب می‌شود خواننده را مسئول ندانست. قاضی آلدرسون^۱ در رأی خود نوشت در صورتی می‌توان حکم به جبران خسارت کرد که آن خسارت یا به صورت طبیعی ناشی از قرارداد باشد یا اینکه هنگام انعقاد قرارداد به صورت معقول فرض شود که آن خسارت به عنوان نتیجه احتمالی نقض، در اندیشه طرفین^۲ بوده است.^۳ در پرونده دوم، خواهان‌ها که دارای خشک‌شویی و رنگرزی بودند برای توسعه قراردادهای رنگرزی پرسود خود نیاز به

1. Alderson

2. In the contemplation of both parties

3. G.H. Treitel, Law of Contract (1995), p. 890; David Burker & Colin Pudfield, Law Made Simple, (1375), p. 177; W. J. Brown, GCSE Law, (1989), p.143.

دیگ بخار دیگری پیدا کردند. خواننده موافقت کرد که یک دیگ بخار دست دوم را به خواهان‌ها فروخته و تا پنجم ژوئن تحویل دهد. دیگ بخار هنگام بارگیری آسیب دید و تا هشتم نوامبر تحویل داده نشد. خواهان‌ها برای گرفتن خسارت عدم‌النفع معمولی و عادی و خسارت عدم‌النفع قراردادهای دولتی پرسودی که با دولت بسته بودند، اقامه دعوی کردند. دادگاه تنها به جبران خسارت نوع اول حکم کرد. چون خوانندگان می‌توانستند این نوع خسارت را پیش‌بینی کنند. اما خسارت عدم‌النفع قراردادهای رنگری دولتی را قابل مطالبه ندانست. زیرا، خوانندگان هیچ اطلاعی از این قراردادها نداشتند و نمی‌توانستند به صورت متعارف آنها را پیش‌بینی کنند.^۱

شایان ذکر است که در حقوق برخی کشورها مثل فرانسه^۲ و مصر^۳ معیار قابل پیش‌بینی بودن ضرر در صورتی اعمال می‌گردد که عدم اجرای قرارداد، عمدی و مبتنی بر تقلب نباشد؛ والا در صورتی که عدم اجرا، عمدی و مبتنی بر تقلب باشد ضرر غیر قابل پیش‌بینی نیز قابل مطالبه است. چنین قاعده‌ای در کنوانسیون وجود ندارد و به موجب اطلاق ماده ۷۴، تنها ضرر قابل پیش‌بینی قابل مطالبه است گرچه عدم اجرای قرارداد عمدی و مبتنی بر تقلب باشد.^۴

در ارتباط با قابل پیش‌بینی بودن ضرر چند مسأله باید مورد بررسی قرار بگیرد. این مسائل عبارتند از: ۱- عوامل اساسی در قابلیت پیش‌بینی ۲- طرفی که باید ضرر را پیش‌بینی کند ۳- زمان قابلیت پیش‌بینی و ۴- قابلیت پیش‌بینی نوع یا مقدار ضرر؟. این مسائل را به شرح آتی مورد بررسی قرار می‌دهیم:

1. Ibid

۲. ماده ۱۱۵۰ قانون مدنی فرانسه .

۳. ماده ۲۲۱ قانون مدنی مصر.

4. Albert H. Kritzer (1989), Guide to Practical Applications of the United Nations Conventin on Contracts for the International Sale of Goods, p.477.

۱-۱. عوامل اساسی در قابلیت پیش‌بینی

عواملی که در تعیین قابلیت پیش‌بینی ضرر اساسی هستند، عبارتند از: ۱- اطلاع و آگاهی ۲- شروط قرارداد و ۳- عرف تجاری^۱.

۱-۱-۱. اطلاع و آگاهی

به موجب ماده ۷۴ کنوانسیون قابلیت پیش‌بینی باید در پرتو حقایق و اموری که نقض کننده از آنها مطلع بوده یا می‌بایست مطلع باشد، احراز شود. بنابراین، تعیین قابلیت پیش‌بینی بستگی به اطلاع و آگاهی نقض کننده قرارداد دارد. در حقوق انگلیس اطلاع و آگاهی بر دو نوع است: اطلاع فرضی یا نوعی^۲ و اطلاع واقعی یا شخصی^۳. در پرونده *Hadley v. Baxendale* که مبنای این تقسیم‌بندی است، دادگاه شخص را نسبت به خسارات عادی که نتیجه طبیعی نقض قرارداد بود، مسئول دانست. یعنی، فرض بر این است که شخص از آنها آگاهی دارد. از این امر به معیار ذهنی^۴ تعبیر می‌کنند. اما نسبت به خسارت‌های خاص و ویژه اعلام داشت نقض کننده قرارداد در صورتی مسئول است که واقعاً از آنها مطلع بوده باشد و به عبارتی، خواهان و متضرر از نقض قرارداد آن شرایط خاص را در زمان انعقاد قرارداد به اطلاع خواننده رسانده باشد. از این امر به معیار عینی^۵ تعبیر می‌کنند. در ماده ۷۴ کنوانسیون گرچه صراحتاً به این تقسیم‌بندی اشاره نشده است ولی عبارت "در پرتو حقایق و اموری که از آنها مطلع بوده یا می‌بایست مطلع باشد" بیانگر همین تقسیم‌بندی است. گاهی اوقات اطلاع نقض کننده مفروض تلقی می‌شود. یعنی فرض بر این است که نقض کننده از حقایق و اموری که او را قادر به پیش‌بینی نتایج احتمالی نقض می‌کند آگاهی دارد مشروط به اینکه چنین اطلاعاتی با توجه به تجربه تجار در اختیار او باشد و یا به عبارت دیگر از وی انتظار برود که با توجه به تجارب یک تاجر چنین اطلاعاتی را در مورد مسئله مطروحه داشته باشد. همچنین در صورتی که یک طرف

1. Djakhongir Saidov (December 2001), *Methods of Limiting Damages Under The Vienna Convention On Contract For International Sale of Goods*.

2. Imputed Knowledge

3. Actual Knowledge

4. Subjective Test

5. Objective Test

قرارداد عواقب نقض قرارداد را به طرف دیگر خاطر نشان می نماید فرض خواهد شد که نقض کننده از حقایق و موضوعاتی که او را قادر به پیش بینی نتایج نقض می کند آگاهی دارد و بنابراین آنها را پیش بینی می کرده است. به عنوان مثال، چنانچه یک طرف در زمان انعقاد قرارداد ملاحظه نماید نقض قرارداد از سوی طرف دیگر خسارات فوق العاده و غیر مترقبه یا ضرر و زیان هایی با طبیعت نامتعارف به دنبال خواهد داشت می تواند این مطلب را به استحضار طرف دیگر برساند و نتیجه این خواهد شد که اگر چنان خسارتی واقعاً وارد شد، قابل جبران باشد.^۱ در پرونده Hadley v. Baxendale وضعیت این چنین بود. متصدی حمل و نقل از اینکه تأخیر در تسلیم میل لنگ موجب تعطیلی آسیاب و ضرر هنگفتی به آسیابان می شود، هیچگونه اطلاعی نداشت و از هیچ انسان معقول و متعارف دیگر نیز توقع پیش بینی آن خسارات نمی رفت. مسلماً اگر صاحب آسیاب این مطلب را به او اطلاع داده بود می توانست ضررهای ناشی از تعطیلی آسیاب را مطالبه نماید.

۲-۱-۱. شروط قرارداد

بنا به گفته برخی مفسرین کنوانسیون قاعده قابلیت پیش بینی در شروط قرارداد منعکس است و به همین دلیل است که همیشه باید برای قصد صریح یا ضمنی طرفینی که آن شروط را توصیف می کنند، برتری قائل شد.^۲ مبنای این حرف که باید برای قصد طرفین برتری قائل شد، ماده ۶ کنوانسیون است. به موجب ماده مزبور، طرفین قرارداد می توانند با توافق یکدیگر شمول مقررات کنوانسیون را مستثنی یا از آثار هر یک از مقررات آن عدول کنند و یا آنها را تغییر دهند. ماده ۸ نیز سازوکار تعیین قصد و تفسیر شروط قراردادی را بیان می کند.^۳ به موجب بند ۳ ماده مزبور، در مقام تشخیص قصد هر یک از طرفین یا تعیین استنباطی که یک فرد متعارف از آن خواهد داشت باید به اوضاع و احوال ذیربط از جمله به مذاکرات، رویه مقرر بین طرفین، عرف و عادت و

۱. هیجده نفر از دانشمندان حقوق دانشگاه های معتبر جهان (۱۳۷۶)، تفسیری بر حقوق بیع بین المللی،

2. Peter Schlechtriem (1998), Commentary on Convention on the International Sale of Goods, p. 555.

3. Djakhongir Saidov, op. cit.

سایر اعمال بعدی آنان توجه کافی مبذول داشت. البته، از این گفته که قاعده قابلیت پیش‌بینی در شروط قرارداد منعکس است نباید اینگونه برداشت کرد که قابلیت پیش‌بینی را فقط می‌توان از مفاد قرارداد به دست آورد. بلکه، منظور این است که قابلیت پیش‌بینی تا حدودی به وسیله شروط قراردادی احراز می‌شود. زیرا، در کنار شروط قرارداد عوامل دیگری مثل اطلاع و عرف تجاری جهت تعیین قابلیت پیش‌بینی وجود دارد که ممکن است در قرارداد منعکس شده و یا نشده باشند.^۱

۳-۱-۱. عرف تجاری

در برخی موارد، عرف تجاری نیز می‌تواند به عنوان یک عامل در تعیین قابلیت پیش‌بینی عمل کند. به عنوان مثال، در یک پرونده مطروحه در آلمان بین یک صادرکننده هلندی پیرو واردکننده آلمانی وقتی خریدار در مقابل ادعای فروشنده اظهار کرد که در اثر تحویل ۳ درصد پنیر معیوب، مشتریانش روابط تجاری را با او قطع نمودند و در نتیجه، فروشنده باید عدم‌النفع ناشی از این امر را بپردازد، دادگاه استیناف استدلال کرد که به موجب کنوانسیون، فروشنده در صورتی مسئول پرداخت خسارت است که در زمان قرارداد پیش‌بینی می‌کرد که مشتریان خریدار در نتیجه صرف تحویل سه درصد پنیر معیوب روابط تجاری خود را با او قطع می‌نمایند. از اینرو، دادگاه بر مبنای تحقیق از اتحادیه‌های تجاری نتیجه‌گیری کرد که فروشنده نمی‌توانست به‌طور متعارف ضرر ناشی از قطع روابط تجاری را با خریدار پیش‌بینی نماید.^۲

بند ۲ ماده ۹ کنوانسیون نیز عرفی را که طرفین بدان آگاه بوده یا می‌بایست آگاه باشند نسبت به قرارداد آنها قابل اعمال می‌داند. چه آنکه مقرر می‌دارد: "فرض بر این است که طرفین به طور ضمنی عرفی را که بدان آگاه بوده یا می‌بایست آگاه باشند بر قرارداد خود یا شکل‌گیری آن قابل اعمال دانسته‌اند، مگر اینکه به گونه دیگری توافق کرده باشند."

1. Ibid

2. Eris C.Schnider (1996), Consequential Damages in the International Sale of Goods: Analysis of two Decision.

۲-۱. طرفی که باید ضرر را پیش بینی نماید

به موجب ماده ۷۴ کنوانسیون، فقط قابلیت پیش‌بینی نقض کننده قرارداد ضرورت دارد. چه آنکه صراحتاً مقرر می‌دارد: "... ضرر نباید از خسارتی که نقض کننده پیش‌بینی کرده یا می‌بایست پیش‌بینی بکند ... متجاوز باشد". البته، در برخی آراء بین‌المللی که بر مبنای کنوانسیون صادر شده‌اند دادگاه به اشتباه، قابلیت پیش‌بینی طرفین را مدنظر قرار داده است. به عنوان مثال، در پرونده *Delchi v. Rotorex Co*^۱ دادگاه بخش نیویورک مقرر داشت که ضرر نباید از مبلغی که "طرفین" به طور متعارف پیش‌بینی کرده‌اند، تجاوز کند. در مقابل، در پرونده‌ای دیگر، دادگاه داور تجاری مسکو مقرر داشت "خواننده" می‌بایست امکان ضرر را به عنوان نتایج غیرقابل حمایت نقض تعهدات خود پیش‌بینی می‌کرد.^۲

در قانون متحدالشکل تجاری آمریکا (U. C. C) نیز به موجب بخش ۷۱۵-۲ قابلیت پیش‌بینی فروشنده کالا و به عبارتی، نقض کننده قرارداد ملاک است.

در حقوق انگلیس وضعیت متفاوت است و چنانچه در پرونده *Hadley v. Baxendale* آمده است دادگاه بر این امر تأکید کرد که ضرر باید در "اندیشه طرفین" بوده باشد. البته، چنانکه برخی مؤلفین نوشته‌اند در مقام اجرای قاعده این تفاوت مشکلی ایجاد نمی‌کند. زیرا، تقریباً همیشه خواهان از کار و اوضاع و احوال خود بهتر از خواننده اطلاع دارد.^۳

۳-۱. زمان قابلیت پیش‌بینی

قابلیت پیش‌بینی در چه زمانی ملاک عمل است تا موجب مسئولیت نقض کننده شود؟ زمان مذاکرات مقدماتی، زمان انعقاد قرارداد یا زمان نقض قرارداد؟ در حقوق انگلیس چنانکه در پرونده‌های *Hadley v. Baxendale* و *Victoria Laundry V. Newman Industries* اعلام شده است معیار قابلیت پیش‌بینی زمان انعقاد قرارداد است. البته، در پرونده *Gee v. Lancashire and Yorkshire RY* دادگاه انگلیسی اعلام کرد معیار قابل پیش‌بینی بودن در زمان انعقاد قرارداد می‌تواند به بعد از قرارداد تغییر یابد. از این رو،

1. Ibid

2. Djakhongir Saidov, op. cit., footnote no. 142.

3. Ibid

یک طرف در جریان اجرای قرارداد می‌تواند به طرف دیگر اطلاع دهد که از نقض قرارداد آثار ویژه‌ای ایجاد خواهد شد و در نتیجه، حق خواهد داشت در صورت پافشاری او بر نقض قرارداد، خسارت ناشی از آن را مطالبه کند.^۱ اما آراء صادره بعدی^۲ این نظر را رد کردند و حتی برخی مؤلفان^۳ آن را بدعت^۴ در حقوق انگلیس تلقی کردند. در حقوق آمریکا به موجب بخش ۷۱۵-۲ قانون متحدالشکل تجاری (U.C.C.)، در حقوق مصر به موجب بند ۲ ماده ۲۲۱ قانون مدنی و در حقوق فرانسه به موجب ماده ۱۱۵۰ قانون مدنی نیز معیار قابلیت پیش‌بینی، زمان انعقاد قرارداد است. نویسندگان فرانسوی این قاعده را منطبق با عقل سلیم دانسته و گفته‌اند: "کسی که مبادرت به انعقاد قرارداد می‌کند این کار را با توجه به امتیازاتی که از آن برخوردار می‌گردد و نیز با در نظر گرفتن وظایف و تکالیفی که اجرای قرارداد به وی تحمیل می‌کند، انجام می‌دهد. بنابراین امضاکننده قرارداد باید امکان عدم توانایی خود را در اجرای قرارداد و نتایج حاصله از آن پیش‌بینی کند. این‌گونه ارزیابی یکی از عناصر اتخاذ تصمیم درباره قبول تعهد می‌باشد. بنابراین، منطقی است که بگوییم متعهد قراردادی که از اجرای آن ناتوان است منحصراً مسئول جبران خسارتی است که در لحظه انعقاد قرارداد قادر به پیش‌بینی آن بوده است."^۵

در کنوانسیون نیز ماده ۷۴ صراحتاً به "زمان انعقاد قرارداد" اشاره کرده است. پس گرچه مذاکراتی که منجر به انعقاد قرارداد می‌شود یک دوره معینی به طول انجامد، زمان مطلوب از نقطه نظر قابلیت پیش‌بینی، زمانی است که قرارداد به منصفه ظهور می‌رسد.^۶ ماده ۲۳ کنوانسیون، زمان انعقاد قرارداد را صریحاً مشخص کرده است: "قرارداد از لحظه‌ای که

1. Arthur G. Murphey, Consequential Damages in Contracts for the International Sale of Goods and the Legacy of Hadley in www.cisg.law.pace.edu/

۲. به عنوان مثال، در پرونده (Globe Refining Co. V. Landa Oil Co. 1903) دادگاه به صراحت اعلام کرد قابلیت پیش‌بینی باید در زمان انعقاد قرارداد تعیین گردد و نه در زمان نقض قرارداد.

3. Adms, Hadley V. Baxendale and the Contract / Tort Dichotomy, 8 Anglo-Am. Law Review (1979), p.148.

4. Heresy

۵. میشل لور راسا (۱۳۷۵)، ص ۱۱۶.

۶. هیجده نفر از دانشمندان حقوق دانشگاه‌های معتبر جهان، پیشین، ص ۸۷.

قبول ایجاب براساس کنوانسیون نافذ می‌شود، منعقد می‌گردد." در نتیجه، قابلیت پیش‌بینی مقدم و مؤخر از زمان انعقاد قرارداد اثر قانونی ندارد. در یک پرونده نیز دادگاه عالی آلمان به قابلیت پیش‌بینی در زمان انعقاد قرارداد حکم کرد و نه زمان نقض قرارداد که به موجب حقوق ملی آلمان معیار این زمان بود.^۱

۴-۱. قابلیت پیش‌بینی نوع یا مقدار ضرر؟

سؤال دیگری که در ارتباط با قابلیت پیش‌بینی ضرر مطرح است این است که آیا ضرورت دارد نقض‌کننده قرارداد از مقدار دقیق خسارت مطلع باشد یا اینکه صرف پیش‌بینی نوع ضرر کفایت می‌کند. در حقوق انگلیس در موارد مسئولیت مدنی نوعاً گفته می‌شود که پیش‌بینی نوع ضرر وارد شده برای مسئول شناخته شدن خواننده دعوی کافی است، گرچه او نتوانسته باشد محدوده یا مقدار ضرر را پیش‌بینی نماید.^۲ اما در موارد مسئولیت قراردادی این امر محل اختلاف است. گرچه در رویه قضایی انگلیس به عنوان مثال، در پرونده H. Parsons (Livestock) Ltd. V. Uttley Inghamm Co. Ltd. [1978] 1. Q. B. 791 دادگاه بدوی پیش‌بینی مقدار ضرر را لازم دانست ولی دادگاه پژوهش پیش‌بینی مقدار و میزان ضرر را ضروری ندانست. در پرونده اخیر خوانندگان یک دستگاه تهویه هوا را برای انبار کردن غذای خوک به خواهان‌ها عرضه کردند. آنها در ارائه تهویه مناسب قصور کردند. از اینرو، غذا کپک زده شد و بسیاری از خوک‌ها در اثر یک بیماری روده‌ای نادر مردند. دادگاه بدوی حکم کرد که خوانندگان مسئول خسارت وارده نیستند. زیرا، در زمان انعقاد قرارداد هیچ یک از طرفین به طور متعارف تصور نمی‌کردند که این امر موجب بروز یک بیماری خاص و در نهایت مرگ خوک‌ها می‌شود. دادگاه پژوهش حکم به مسئولیت خواننده کرد و استدلال نمود که آنها قادر به پیش‌بینی این امر بودند که نقض قرارداد موجب بیماری خوک‌ها می‌شود و ضرورتی نداشت که آنها پیش‌بینی کنند خوک‌ها مبتلا به یک نوع بیماری خاص شده که موجب مرگ آنها می‌شود.

1. Eric C. Schneider, op.cit.

2. G.H. Treitel, op.cit., p.877; A.G. Guest (1984), Ansons Law of Contract, p.499.

در کنوانسیون صراحتاً به این بحث اشاره نشده است ولی از ماده ۷۴ می‌توان استفاده کرد که نقض‌کننده علاوه بر نوع ضرر باید مقدار آن را پیش‌بینی کرده یا می‌بایست پیش‌بینی کرده باشد.^۱ زیرا، از یک طرف جمله اول ماده مزبور مقرر می‌دارد "خسارت ناشی از نقض قرارداد به وسیله یکی از طرفین عبارت است از مبلغی معادل زیان" و جمله دوم مقرر می‌دارد "چنین خسارتی نمی‌تواند از مقدار زیانی که نقض‌کننده در زمان انعقاد قرارداد و در پرتو حقایق و اموری که بدان آگاه بوده یا می‌بایست آگاه باشد ... متجاوز باشد." البته، چنانکه مفسرین گفته‌اند منظور از قابل پیش‌بینی بودن میزان و گستره ضرر پیش‌بینی دقیق و مسلم آن نیست. بلکه، مقصود این است که حدود ضرر و زیان احتمالی را پیش‌بینی نماید. از این رو، بر اساس ماده ۸۴ منظور از قابلیت پیش‌بینی این است که طرف نقض‌کننده قرارداد دو امر زیر را پیش‌بینی نماید: الف - احتمال ورود ضرر به طرف دیگر قرارداد و ب - حدود احتمال خسارت وارده مذکور.

۲. ضرر قابل پیش‌بینی در حقوق ایران

در حقوق ایران هیچ ماده قانونی کلی وجود ندارد که صراحتاً ضرر قابل مطالبه را به ضرر قابل پیش‌بینی محدود کرده باشد. برخی مؤلفین حقوقی با خلط ضرر مستقیم و ضرر قابل پیش‌بینی سعی در وارد کردن نظریه قابلیت پیش‌بینی در حقوق ایران نموده‌اند. بنا به نظر مؤلف مزبور "مطالبه خسارت فقط نسبت به ضررهای مستقیم ممکن خواهد بود. ... ضرر مستقیم ضرری است که در حین انعقاد قرارداد قابل پیش‌بینی بوده باشد. لیکن این ضابطه را در مورد مسئولیت مدنی (مسئولیت خارج از قرارداد) به کار نمی‌توان بست. زیرا، در این مورد قراردادی وجود ندارد تا امکان پیش‌بینی ضرر مطرح گردد."^۲ این نظر صحیح نیست. زیرا، ضرر قابل پیش‌بینی خود یکی از اقسام ضرر مستقیم است. چه آنکه ضرر مستقیمی که به شخص وارد می‌شود ممکن است قابل پیش‌بینی و یا غیرقابل پیش‌بینی باشد.

1. Mirghasem Jafarzadeh (1998), The Buyer's Remedies For Sellers's Non-Conforming Delivery, p.173.

۲. موحد، ص ۲۹۳.

برای لزوم قابل پیش بینی بودن ضرر در حقوق ایران می توان از سه راه استدلال کرد:

۱- در قراردادها، هر التزام که به عهده دو طرف قرار می گیرد باید ناشی از تراضی صریح یا ضمنی آنها باشد، خواه این التزام ناظر به دیون اصلی ناشی از عقد باشد یا جبران خسارت ناشی از عهد شکنی. بدین ترتیب، مسئولیت قراردادی عبارت از التزامی است که به ادراک درآمد و دو طرف بتوانند آن را پیش بینی نمایند. پس، آنچه از حدود انتظار و پیش بینی دو طرف خارج است در قلمرو تراضی قرار نمی گیرد و التزامی به وجود نمی آورد.^۱

۲- در قراردادها، متعهد مسئول خساراتی است که بر حسب سیر متعارف امور به طور طبیعی از عهد شکنی حاصل می شود و هر دو طرف انتظار آن را دارند. ولی، درباره مسئولیت ناشی از اوضاع و احوال خاص و استثنایی آن مورد باید بین علم و جهل متعهد به امکان ورود ضرر تفاوت گذارد: مدیونی که به وسیله طلبکار از آن وضع ویژه آگاه شده است مسئول خسارات ناشی از عهد شکنی است، و گرنه ضمان او محدود به میزانی است که در دید عرف طبیعی و قابل پیش بینی به نظر برسد.^۲ این استدلال را می توان به روشی دیگر بیان کرد: ضرر در صورتی قابل مطالبه است که قابل انتساب به خواننده باشد و ضرری قابل انتساب است که عرفاً قابل پیش بینی باشد. اگر ضرر غیر قابل پیش بینی باشد عرف آن را به شخص نسبت نمی دهد.

۳- هرگاه شخص نسبت به خسارت پیش بینی نشده ناشی از عمل خود مسئول باشد زشتی عقاب بلا بیان لازم می آید.^۳ زیرا، قرارداد شریعت و قانون طرفین است. جائیکه یکی از طرفین ملزم به جبران خسارتی باشد که پیش بینی نکرده یا نمی توانسته پیش بینی کند در واقع بر خلاف قانون قراردادی، مجازات خواهد شد. مقررات قراردادی حکم می کند که شخص مسئول جبران خسارتی باشد که از آنها مطلع بوده یا می بایست مطلع باشد.

۱. کاتوزیان (۱۳۶۹)، ص ۲۵۴.

۲. همان منبع، ص ۲۵۶-۲۵۷.

۳. همان منبع، ص ۲۵۲.

برخی از مواد قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰/۵/۸ به شرح ذیل، لزوم قابل پیش‌بینی بودن ضرر را تأیید می‌کنند:

۱- ماده ۳۵۲: "هرگاه کسی در ملک خود به مقدار نیاز یا زائد بر آن آتش روشن کند و بداند که به جایی سرایت نمی‌کند و عادتاً نیز سرایت نکند، لکن اتفاقاً به جای دیگر سرایت کند و موجب تلف یا خسارت شود ضامن نخواهد بود." یعنی، معیار ضمان و مسئولیت امکان پیش‌بینی مرتکب و نتایج عرفی ارتکاب است و زیان‌های اتفاقی در قلمرو مسئولیت قرار نمی‌گیرد. آنچه را اتفاق به وجود می‌آورد منسوب به مرتکب نمی‌کنند و در زمره نتایج حادثه ناگهانی می‌آورند. بر عکس، در ماده ۳۵۳ آمده است: "هرگاه کسی در ملک خود آتش روشن کند که عادتاً به محل دیگر سرایت می‌نماید یا بداند که به جای دیگر سرایت خواهد کرد و در اثر سرایت موجب تلف یا خسارت شود عهده‌دار آن خواهد بود گرچه به مقدار نیاز خودش روشن کرده باشد." در این ماده نیز اثر قابلیت پیش‌بینی خسارت یا علم مرتکب به ورود آن به صراحت تأیید شده است.^۱

۲- ماده ۳۴۶: "هرگاه کسی چیز لغزنده‌ای را در معبر بریزد که موجب لغزش رهگذر گردد عهده‌دار دیه و خسارت خواهد بود ...". در این مورد از آنجا که وقوع ضرر نوعاً قابل پیش‌بینی است، شخص مسئول می‌باشد.

۳- ماده ۳۴۷: "هرگاه کسی چیزی را بر روی دیوار خود قرار دهد و در اثر حوادث پیش‌بینی نشده به معبر عام بیفتد و موجب خسارت شود عهده‌دار نخواهد بود مگر آن که طوری گذاشته باشد که عادتاً ساقط می‌شود." در حالت اول، چون وقوع خسارت قابل پیش‌بینی نبوده است آن شخص مسئول نیست. ولی، در حالت دوم، از آنجا که عادتاً احتمال وقوع خسارت می‌رود این ضرر قابل پیش‌بینی بوده و در نتیجه موجب مسئولیت شخص است.

۱. همان منبع، ص ۲۵۸.

مواد مذکور در فوق، از فقه اقتباس شده‌اند که فقیهان آنها را در کتاب غصب و در مبحث سبب مورد بررسی قرار داده‌اند.^۱ مرحوم علامه حلی در کتاب قواعد در تعریف سبب می‌نویسد: سبب عبارت است از ایجاد چیزی که تلف با آن محقق می‌شود هنگامی که سبب از چیزهایی باشد که قصد تحقق آن علت باشد.^۲ مرحوم سید عاملی^۳ درباره این تعریف می‌گوید با قید اخیر، موردی خارج می‌گردد که حدوث مقتضی تلف با فرض تحقق ضرر از آن فعل زیانبار نادر باشد. و منظور از قصد توقع ضرر این است که سبب از چیزهایی باشد که انتظار وقوع ضرر برود. عبارت محقق کرکی در جامع المقاصد^۴ نیز مشابه همین عبارت است: سبب از چیزهایی باشد که انتظار وقوع تلف برود. یعنی، با تحقق آن سبب تلف غالباً واقع گردد.^۵ شهید در شرح ارشاد^۶ نیز همین توجیه را می‌پذیرد. از عبارات مزبور استفاده می‌شود که ضرر قابل مطالبه ضرری است که انتظار وقوع آنها برود و به عبارتی، وقوع آنها قابل پیش بینی باشد.

شایان ذکر است کلمات فقیهان در مورد ضمانات قهری و مسئولیت‌های غیر قراردادی است. در صورتی که بحث ما در خسارت‌های قراردادی است. از اینرو، این سؤال مطرح می‌شود که آیا معیار قابلیت پیش‌بینی در مسئولیت قراردادی قابل اعمال است؟ پاسخ به این سؤال مثبت است. هیچ دلیلی برای اختصاص این قاعده به مسئولیت‌های غیر قراردادی وجود ندارد. فقیهان هیچ تمایزی بین مسئولیت مبتنی بر ضمانات قهری و مسئولیت مبتنی بر نقض قرارداد قائل نشده‌اند. از اینرو، آنچه که آنها در اثبات مسئولیت در ضمانات قهری

۱. شهید ثانی، شرح لمعه، ج ۷، ص ۳۳؛ موسوی خمینی، تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۱۹۱-۱۹۰، مسأله ۵۵؛ نجفی (۱۳۶۷)، جواهر الکلام، ج ۳۷، ص ۵۹؛ حسینی عاملی، مفتاح الکرامه، ج ۱۴، ص ۳۵ و ۳۷.

۲. السبب ایجاد ما يحصل التلف عنده اذا كان السبب مما يقصد لتوقع تلك العلة...

۳. حسینی عاملی، پیشین، ص ۸.

۴. به نقل از محمد حسن نجفی، پیشین، ص ۸.

۵. و كان الاولى ان يقول هو ایجاد ما يحصل التلف عنده لكن بعلة اخرى اذا كان السبب مما يتوقع معه علة التلف بأن يكون وجودها معه اكثرياً.

۶. به نقل از محمد حسن نجفی، پیشین، ص ۸.

گفته‌اند باید اصولاً برای مسئولیت ناشی از نقض قرارداد هم اعمال شود. حتی می‌توان پا فراتر نهاد و گفت این قاعده به طریق اولی در خسارت‌های قراردادی قابل اعمال است. چون در روابط قراردادی زیان دیده فرصت دارد تا مخاطرات غیرمتعارف را به اطلاع نقض‌کننده برساند. بعلاوه، چنانکه گفته‌اند قرارداد با توجه به پیش‌بینی‌های طرفین منعقد می‌شود از اینرو، منطقی است بگوییم فروشنده‌ای که قرارداد را نقض می‌کند، صرفاً مسؤول زیان‌هایی است که پیش‌بینی کرده یا می‌توانسته پیش‌بینی کند.^۱

در ارتباط با ضرر قابل پیش‌بینی در حقوق ایران نیز سؤالات زیر قابل طرح هستند که باید بدان پاسخ گفت: ۱- ضرر باید توسط چه کسانی قابل پیش‌بینی باشد؟ ۲- ضرر باید در چه زمانی قابل پیش‌بینی باشد؟ ۳- آیا پیش‌بینی نوع ضرر کفایت می‌کند یا اینکه مقدار ضرر نیز باید قابل پیش‌بینی باشد؟

۲-۱. کسی که باید ضرر را پیش‌بینی کند؟

برای اینکه خسارت وارده قابل مطالبه باشد باید از سوی چه کسی قابل پیش‌بینی باشد؟ طرفین قرارداد یا خصوص نقض‌کننده قرارداد؟ از موادی که مبنای لزوم قابل پیش‌بینی بودن ضرر می‌باشند و همچنین از کلمات فقیهان در این باره استفاده می‌شود که ضرر باید توسط عامل زیان (در مسئولیت غیرقراردادی) و نقض‌کننده قرارداد (در مسئولیت قراردادی) قابل پیش‌بینی باشد. قابل پیش‌بینی بودن ضرر برای زیان دیده، اهمیت چندانی ندارد.

۲-۲. زمان قابلیت پیش‌بینی

در حقوق ایران این بحث مطرح نشده است. موادی که از آنها معیار قابلیت پیش‌بینی ضرر استفاده می‌شود و همچنین کلمات فقیهان در این باره، مربوط به موارد مسئولیت‌های غیرقراردادی است. در موارد مزبور، منطقی این است که ضرر در زمان ارتکاب فعل زیان‌بار قابل پیش‌بینی باشد. آیا در موارد مسئولیت قراردادی نیز باید قائل به قابلیت ضرر در زمان قرارداد شد؟ در ضمانات قهری و مسئولیت‌های غیر قراردادی زیان دیده فرصت

1. Mirghasem Jafarzadeh, op.cit., p. 284.

آگاه کردن عامل زیان را نسبت به شرایط خود ندارد. در صورتی که در موارد قراردادی زیان دیده چنین فرصتی را دارا است. از اینرو، باید گفت زمان مناسب برای قابلیت پیش‌بینی در موارد قراردادی همان زمان انعقاد قرارداد است. این زمان، زمان متعارف و معقولی است که خریدار باید هرگونه ضرر غیر معمول و غیر عادی را به اطلاع فروشنده برساند. زیرا، در این زمان محدوده تکالیف و حقوق طرفین قرارداد تعیین می‌گردد. الزام یک طرف قرارداد به تحمل خطرات اوضاع و احوال خاص با قاعده اصولی عدالت معاوضی تعارضی ندارد. طرف قرارداد مستحق مطالبه خسارت برای ضرر غیر عادی نخواهد بود مگر اینکه هنگام انعقاد قرارداد، فروشنده را متوجه آن ضرر خاص کرده باشد.^۱

۳-۲. قابلیت پیش‌بینی نوع یا مقدار ضرر؟

در حقوق ایران و فقه این بحث مطرح نشده است. به دشواری می‌توان مسئولیت را محدود به ارزشی کرد که برای نقض‌کننده قرارداد قابل پیش‌بینی بوده است. بنابراین، اگر جعبه سربسته یا پاکت مختوم به امین سپرده شود، تقصیر در حفاظت و از جمله بازکردن جعبه یا پاکت او را ضامن تلف و نقص محتوای آن می‌کند، هر چند که نتواند میزان ارزش آن را پیش‌بینی کند (ماده ۶۱۸ قانون مدنی).^۲

جمع‌بندی و ملاحظات

ضرری که در نتیجه نقض قرارداد وارد می‌شود ممکن است قابل پیش‌بینی و یا غیر قابل پیش‌بینی باشد. ماده ۷۴ کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا (مصوب ۱۹۸۰) صراحتاً فقط ضرر قابل پیش‌بینی را قابل مطالبه می‌داند. قابل پیش‌بینی بودن ضرر را می‌توان با عوامل سه‌گانه ذیل احراز کرد: الف) اطلاع و آگاهی، ب) شروط قرارداد و ج) عرف تجاری. از طرفی فقط قابلیت پیش‌بینی نقض‌کننده قرارداد ضرورت دارد و زمان آن، زمان انعقاد قرارداد

1. Ibid, p.286.

۲. ماده ۶۱۸ ق.م.:"اگر مال ودیعه در جعبه سربسته یا پاکت مختوم به امین سپرده شده باشد حق ندارد آن را باز کند و الا ضامن است."

۳. کاتوزیان، پیشین، ص ۲۶۰.

است. البته، نقض‌کننده، برابر ماده ۷۴ کنوانسیون علاوه بر نوع ضرر باید مقدار آن را نیز پیش‌بینی کند.

در حقوق ایران هرچند نص قانونی که به صراحت مطالبه خسارت را به خسارت قابل پیش‌بینی محدود کرده باشد و خسارت غیرقابل پیش‌بینی را قابل مطالبه نداند، وجود ندارد. ولی، با توجه به اینکه خسارت غیرقابل پیش‌بینی در قلمرو تراضی صریح یا ضمنی طرفین قرارداد قرار نمی‌گیرد و از طرفی بین خسارت غیرقابل پیش‌بینی و نقض قرارداد رابطه سببیت وجود ندارد، فقط خسارت قابل پیش‌بینی را باید قابل مطالبه دانست. از مواد ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۴۶ و ۳۴۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰/۵/۸ نیز می‌توان این امر را استنباط کرد. در حقوق ایران مانند کنوانسیون، خسارت باید فقط توسط نقض‌کننده قرارداد قابل پیش‌بینی باشد و زمان قابلیت پیش‌بینی، زمان انعقاد قرارداد است. اما بر خلاف کنوانسیون، پیش‌بینی نوع ضرر کافی است هر چند مقدار آن پیش‌بینی نشده باشد. ماده ۶۱۸ قانون مدنی مؤید این نظر است.

با توجه به شباهت زیاد حقوق ایران با مقررات کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا (مصوب ۱۹۸۰) در مسأله لزوم قابل پیش‌بینی بودن خسارت، الحاق دولت ایران به کنوانسیون مذکور از جهت ماده ۷۴ بلاشکال می‌باشد و نسبت به اینکه در کنوانسیون علاوه بر پیش‌بینی نوع ضرر، مقدار آن نیز باید قابل پیش‌بینی باشد، اما در حقوق ایران فقط پیش‌بینی نوع ضرر کافی است، دولت ایران می‌تواند حق شرط قائل شود.

منابع

۱. قانون مجازات اسلامی
۲. قانون مدنی
۳. کاتوزیان، ناصر (۱۳۶۹)؛ حقوق مدنی (قواعد عمومی قراردادها)، ج ۴ و ۵، چ ۱، تهران، بهشتر.
۴. لور راسا میشل (۱۳۷۵)؛ مسئولیت مدنی، مترجم: محمد اشتری، چ ۱، تهران، نشر حقوقدان.
۵. موحد، محمدعلی (۱۳۸۱)؛ مختصر حقوق مدنی، ویرایش دوم (با تجدید نظر کلی)، مرکز تحقیقات تخصصی حسابداری و حسابرسی سازمان حسابرسی.
۶. هیجده نفر از دانشمندان حقوق دانشگاه‌های معتبر جهان (۱۳۷۶)؛ تفسیری بر حقوق بیع بین‌المللی جهان، مترجم: مه‌راب داراب‌پور، ج ۳، تهران، کتابخانه گنج دانش.
۷. السنهوری عبدالرزاق احمد، الوسیط فی شرح القانون المدنی الجدید، ج ۱، بیروت، داراحیاء التراث العربی، بی‌تا.
۸. حسنی عاملی، سید محمد جواد (۱۴۱۸ق)؛ مفتاح الکرامه، ج ۱۴، چ ۱، بیروت، دار التراث.
۹. شهید ثانی، شرح لعمه، ج ۷، بیروت، دارالعالم الاسلامی، بی‌تا.
۱۰. موسوی خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، ج ۲، قم، اسماعیلیان.
۱۱. نجفی، محمد حسن (۱۳۶۷)، جواهر الکلام، ج ۳۷، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
12. Adms, Hadly v. Baxendale and the Contract / Tort Dichotomy, 8 Anglo-Am. Law Review, 1979.
13. Brown W.J. (1989); **GCSE Law**, 4th ed., London, Sweet & Maxwell.
14. Burker David & Colin Pudfield (1375); **Law Made Simple**, 1 rst ed., Tehran, Arian Book Shop.
15. Jafarzadeh, Mirghasem (1998); **The Buyer's Remedies For Seller's Non-Conforming Delivery**, Ph.D. Thesis, University of Sheffield.

16. Keritzer Albert H. (1989); **Guide to Practical Applications of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods**, Boston, Klower.
17. Guest G. (1984); **Ansons Law of Contract**, 26th ed., Oxford, Clarendon Press.
18. Murphey Arthur G., **Consequential Damages in Contracts for the International Sale of Goods and the Legacy of Hadly**, in: www.cisg.law.Pace.edu/
19. Saidov Djakhongir (2001); **Methods of Limiting Damages Under the Vienna Convention on Contract for the International Sale of Goods**, December 2001. www.cisg.law.Pace.edu/cisg/biblio/saidov.htm **1 in**
20. Saidov Djakhongir (2001); **Methods of Limiting Damages Under the Vienna Convention on Contract for the International Sale of Goods**, December 2001. www.cisg.law.Pace.edu/cisg/biblio/saidov.htm **1 in**
21. Schlechtriem, Peter(1998); **Commentary on Convention on the International Sale of Goods**, Translated by Geoffrey Thomas, 2nd ed., Oxford University Press.
22. Schnider Eric C. (1996); “Consequential Damages in the International Sale of Goods: Analysis of two Decisions”, **Journal of International Business Law**: <http://www.cisg.law.Pace.edu/biblio/bib.htm> **1**
23. Treitel G.H.(1995); **Law of Contract**, 19th ed., London, Sweet & Maxwell.

Archive of SID